

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

БІДЮК ОЛЕНА ВАСИЛІВНА

УДК 821.161.2-1.08

**ПСИХОАНАЛІЗ МІКРООБРАЗІВ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ
(НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО)**

10.01.06 – теорія літератури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Тернопіль – 2009

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі теорії літератури, зарубіжної літератури та журналістики Волинського національного університету імені Лесі Українки Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор філологічних наук, професор
МОКЛИЦЯ МАРІЯ ВАСИЛІВНА,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки, професор кафедри теорії
літератури, зарубіжної літератури та журналістики.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
КОЗЛИК ІГОР ВОЛОДИМИРОВИЧ,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, професор
кафедри світової літератури.

кандидат філологічних наук, доцент
МИХИДА СЕРГІЙ ПАВЛОВИЧ,
Кіровоградський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка,
доцент кафедри української літератури.

Захист відбудеться 7 травня 2009 р. о 15⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 58.053.02 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2).

Автореферат розісланий 6 квітня 2009 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

М. Б. Лановик

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В останні десятиліття в українському літературно-теоретичному дискурсі зростає увага до новітніх методів вивчення художньої творчості. Зацікавлення літературознавців психоаналізом вилилось у цілий ряд досліджень не лише в українській, а й зарубіжній теоретичній науці. Дочасні психоаналітичні розвідки, що постали з набутків фрейдизму, торкаються в основному питань психопатологічного характеру. Значна увага приділяється вивченню психічних рис творчої особистості письменника, включно зі страхами, невротами, інфантильними бажаннями, едіповим комплексом і т. д. Особливо яскраво це втілено в роботах українських психоаналітиків першої третини ХХ століття – таких, як С. Балея, Л. Виготський, С. Гаєвський, Є. Перлін, В. Підмогильний, А. Халецький, І. Хмелевський та ін.

Утім, починаючи з 90-х рр. ХХ століття і до сьогодні, коли про психоаналіз почали знову відкрито говорити після півстолітнього замовчування, ситуація, здавалося, повинна була би кардинально змінитися, проте вона не тільки не покращилась, а, навпаки, стала ще більш напруженою. Досить гострого звучання набула проблема практики застосування психоаналізу до літературних явищ. З одного боку, ось уже протягом століття українські вчені широко послуговуються психоаналізом як одним із найбільш ефективних методів літературознавства. З іншого ж, русло наукового зацікавлення більшості сучасних дослідників залишається у межах фрейдівських постулатів. Ці тенденції, зокрема, помітні у працях Г. Грабовича, О. Забужко, Н. Зборовської, С. Павличко, Л. Плюща та ін.

Тільки в окремих роботах, як-от М. Ласло-Куцюк, Л. Левчук, М. Моклиці та ін., маємо відхід від фрейдизму і спроби визначення перспектив юнгівської концепції та архетипного аналізу серед інших методик і психоаналітичних технік.

Настав час зосередити увагу не на особистих вадах автора, а на тексті й індивідуально-авторських стильових рисах. У гонитві за “сенсаційним” викриттям недосконалості письменницької вдачі: шизоїдної, мазохістської, параноїдальної, інфантильно-сексуальної, нарцистичної тощо втрачається увага до цінності тексту, образної системи, індивідуальної манери письма автора, до творчості як такої. Між тим, саме текст (включно з його найменшими елементами) передусім є об’єктом розгляду літературознавчого психоаналізу*.

Орієнтація на практичне використання психоаналізу спричинилася до того, що цілісної методології дослідження літературного твору, як, до речі, й належної теоретичної бази літературознавчого психоаналізу сформульовано не було. Відсутність чіткої методології психоаналізу тим не менше не заважає теоретикам послуговуватись окресленим методом під час розгляду художніх текстів. За основу беруться механізми аналізу, пропоновані професійними лікарями-психоаналітиками (З. Фрейдом, К. Г. Юнгом).

* Термін, на нашу думку, цілком прозорий семантично; окреслює психоаналітичний підхід серед методологічної системи літературознавства і, відповідно, мислиться в ракурсі дослідження виключно літературних явищ.

Насправді ж літературознавчий психоаналіз потребує власного конструктивного методологічного підґрунтя. Йдеться про необхідність вироблення методології, яка б, об'єднуючи фрейдівську та юнгівську доктрини, фокусуючи увагу таки на художньому тексті, не випускала водночас із поля зору психологію автора, з одного боку, та мікрообразний рівень тексту, з іншого.

З огляду на це, пропонована дисертаційна робота є вкрай актуальною, позаяк покликана покласти початок активним пошукам психоаналітичної методології дослідження художнього тексту і спробує заповнити подібну літературознавчу прогалину.

На нашу думку, психоаналітичний розгляд літератури починається з аналізу найменших текстових структур на рівні мовних елементів (слів). За ними відстежується авторський психічний зміст. Ці структури складають мікрорівень художнього тексту.

Власне, психоаналіз, на що неодноразово вказували самі психоаналітики, як метод працює зі словесним вираженням – найменшою одиницею розгляду для нього є слово. Італійський учений С. Фанті, зважаючи на таку особливість психоаналізу, запропонував послуговуватися терміном “мікропсихоаналіз”. Ним стали означувати прискіпливий, детальний аналіз мови пацієнта. Якщо співвіднести автора з пацієнтом, то образна мова художнього тексту (мікрорівень) становитиме об'єкт літературознавчого психоаналізу. Відтак, очевидно, що психоаналізові піддаватимуться окремі мікрообрази, які відтворюють психічні риси авторської особистості, а отже, їй приналежні індивідуальному стилю / манері письма автора.

Під *мікрообразом* розуміємо найменший образний елемент індивідуального стилю письменника, втілений у слові (слово-знак, слово-символ, міфема, архетип тощо).

Психоаналіз мікрообразів розглядаємо як поглиблений аналіз психічної вмотивованості мікрообразів.

Творчість Ліни Костенко – непересічної творчої особистості в історії української літератури, на наш погляд, є цікавим матеріалом для психоаналітичних студій. Вважаємо її творчий доробок показовим для репрезентації методології психоаналізу мікрообразів художнього тексту. Беремо до уваги серед мікрообразів тільки той матеріал, який найкраще піддається подібному аналізу (риторичні прийоми гострослів'я, віщування, сновидні та архетипні образи).

Актуальність теми дисертації визначається також і тим, що творчість Л. Костенко жодного разу не була об'єктом вивчення літературознавців-психоаналітиків, навіть попри те, що існують докладні монографічні розвідки (В. Брюховецького, Г. Кошарської, Л. Краснової, О. Ковалевського та ін). Однак їх автори, як правило, намагаючись охопити якнайширше коло питань, у результаті ж рухалися вздовж одних і тих самих творчих координат письменниці. А це, на наш погляд, породжує деяку однотипність у вивченні доробку багатогранної особистості Ліни Костенко. Здається, саме монографічні

дослідження повинні виходити на психологію творчості та психологію автора в цілому. Але навіть спроби такого підходу трапляються рідко.

Звичайно, треба віддати належне тим науковцям, які все ж розглядають постать Ліни Костенко в психоаналітичній проекції. Зокрема, Н. Зборовська особистість письменниці у проекті нової психоісторії “Код української літератури” (2006) бачить як “мужній варіант філософського мазохіста”¹, висловлює тільки окремі зауваги про її творчість. Розвідка О. Забужко “Notre Dame d’Ukraine: Українка в конфлікті міфологій” (2007) дає цілком слушну, на наш погляд, думку про те, що головний герой – Богдан Хмельницький у романі Л. Костенко “Берестечко” співвіднесений із самою авторкою.

Однак і до сьогодні виразного прочитання творчості письменниці з погляду психоаналітичної методології немає.

У той же час дослідники творчості Ліни Костенко відчувають потребу використання психоаналізу. Щоправда, “приходять” до цього стихійно, несподівано, а тому, вочевидь, і намагаються замінити психоаналітичний підхід на інші, менш провокативні методи аналізу тексту. Зокрема, Л. Краснова стверджує, що, витлумачуючи поезію Л. Костенко, “ми шукаємо шляхів до душі поета /.../ Про душевні особливості індивідуальності Костенко ми знаємо, точніше, думаємо, що знаємо, лише з поезії автора. І тут часто спрацьовує *інтуїтивно-творчий підхід* [курсив наш. – Б. О.] до тексту”². Розглядати внутрішні, “душевні особливості індивідуальності Костенко”, використовуючи інтуїтивно-творчий підхід без урахування теорії несвідомого вважаємо неефективним.

Деякі літературознавці заперечують можливість розгляду творчості Л. Костенко з позицій психоаналізу. Так, мимохіть висловлена думка О. Астаф’єва про те, що у Л. Костенко “нема зміщення у сферу глибинного психоаналізу”³ ще раз підкреслює вже сформовану стереотипність у вивченні творчої спадщини письменниці, а також свідчить про невиправданий різнобій у використанні психоаналітичних термінів (проблема більшості сучасних студій, де заявлена настанова на психоаналітичний підхід). Адже невідомо, що саме має на увазі автор, коли говорить про “сферу глибинного психоаналізу”: класичний психоаналіз З. Фрейда чи глибинну (аналітичну) психологію К. Г. Юнга. Та й, зрештою, із висновком щодо відсутності психоаналітичного зміщення у творчості Ліни Костенко вчений явно поспішив.

Творчість Л. Костенко ще потребує вдумливого прочитання.

Усе сказане засвідчує актуальність дисертаційного дослідження.

Зв’язок роботи з науковими програмами, темами, планами.

Окреслена у дисертації проблематика є складовою комплексної теми “Модернізм та постмодернізм у світовій літературі ХХ століття” кафедри теорії літератури, зарубіжної літератури та журналістики Волинського національного

¹ Зборовська Н. Код української літератури : проект психоісторії новітньої української літератури : [монографія] / Ніла Зборовська. – К. : Академвидав, 2006. – С. 354.

² Краснова Л. Поетика Ліни Костенко : [посібник зі спецкурсу ; українська література, теорія літератури] / Людмила Краснова. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2001. – С. 104.

³ Астаф’єв О. Символіка природи в поезії Ліни Костенко / О. Астаф’єв // Слово і час. – 2005. – № 6. – С. 56.

університету імені Лесі Українки. Тема дисертаційного проекту затверджена на засіданні вченої ради Волинського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 6 від 27 січня 2005 року).

Об'єктом дослідження є мікрообрази творчості Ліни Костенко як психологічно вмотивані першоелементи авторського стилю.

Предмет дослідження – психологічні джерела мікрообразів.

Мета – сформувати методологію психоаналізу мікрообразів художнього тексту, застосувати її до вивчення особливостей творчості Ліни Костенко.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- простежити витоки, основні концептуальні засади та напрямки розвитку психоаналітичного вчення,
- проаналізувати психоаналітичний дискурс в українських літературознавчих розвідках,
- на основі психоаналітичного дослідження мікрообразів творчості Ліни Костенко та психоаналітичних праць запропонувати методологію психоаналізу мікрообразів у художньому тексті,
- з'ясувати психологічні джерела мікрообразів сновидного походження у творчому доробку письменниці,
- дослідити трансформацію мікрообразів в архетипи у творчості Ліни Костенко.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше в українській теоретико-літературній дискусії уведено поняття психоаналізу мікрообразів; сформовано методологію вивчення авторського стилю з використанням психоаналізу. Вперше здійснено спробу цілісного та системного аналізу творчості Ліни Костенко під психоаналітичним кутом зору.

Теоретико-методологічну основу дисертації складають теоретичні праці засновників психоаналізу (З. Фройд) та аналітичної (глибинної) психології (К. Г. Юнг), егопсихології (Г. Гартман, Е. Еріксон, А. Фройд), нового психоаналізу (К. Горні, Г. Саллівен, С. Фанті, Ш. Ференци, Е. Фромм та ін.), новітнього психоаналізу (Г. Башляр, Л. Бінсвангер та ін.), українських учених-психоаналітиків у галузі аналізу художньої творчості (С. Балеї, С. Гаєвський, Є. Перлін, В. Підмогильний, А. Халецький, І. Хмелевський; сучасних дослідників – Г. Грабович, Н. Зборовська, О. Забужко, М. Ласло-Куцюк, Л. Левчук, М. Моклиця, С. Павличко, Л. Плющ), представників структуралізму та міфоаналізу (Р. Барт, Ж. Лакан, К. Леві-Строс, Ю. Лотман, Ж. Піаже, Н. Фрай, М. Фуко та ін.).

Методи дослідження чітко підпорядковані загальній концепції, меті й завданням роботи. Основним став психоаналітичний підхід, зокрема, архетипний аналіз. Окрім того, використовувалися також різною мірою загальнонаукові методи: аналізу, синтезу, узагальнення і систематизації, опису та порівняння.

Теоретичне значення. Дисертаційна робота досліджує актуальні та дискусійні проблеми становлення, розвитку, сучасного стану та перспектив

існування літературознавчого психоаналізу в Україні. З наукової точки зору обґрунтовано методологію психоаналізу мікрообразів.

Практичне значення полягає в тому, що основними положеннями дисертації можуть скористатися спеціалісти різних галузей гуманітарного знання (літературознавці, мовознавці, культурологи, психологи та ін.). Запропонована у роботі методологія аналізу мікрообразів художнього тексту може бути використана у подальшому вивченні можливостей психоаналітичного методу в літературознавчій науці для вироблення концептуальної системи аналізу найменших структурних одиниць тексту, їх психологічного наповнення та функціонального призначення. Результатами дослідження пропонується послуговуватись у розробці навчальних програм, планів спецкурсів, при укладанні методичних рекомендацій та науково-методичних розробок. Матеріал дисертації може бути використаний при написанні підручників та посібників як із літературознавчого психоаналізу, так і нових монографічних досліджень творчості Ліни Костенко.

Апробація роботи. Окремі теоретичні та практичні аспекти були представлені у вигляді доповідей на 8 міжнародних та 6 всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях: Всеукраїнській науково-практичній конференції „Гендерні аспекти в методологіях гуманітарних наук” (Луцьк, 9-10 грудня 2004), Всеукраїнській науково-практичній конференції, приуроченій до Всесвітнього дня книги та авторського права „Українська книга в сучасному культурному та інформаційно-економічному просторі”(Луцьк, 21-22 квітня 2005), Міжнародній науковій конференції “Актуальні проблеми історії та теорії української літератури” (Львів, 7-8 червня 2005), Міжнародній науково-практичній конференції „Державна мова: соціально-психологічні аспекти функціонування в освітньому, науковому та побутовому просторі” (Луцьк, 11-12 листопада 2005), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця” (Київ, 29-31 березня 2006), Всеукраїнській конференції “Східнослов’янська філологія: здобутки і перспективи” (Кривий Ріг, 25-26 квітня 2007), Всеукраїнській науково-теоретичній конференції “Література в системі міждисциплінарних зв’язків” (Львів, 16-18 травня 2007), ІХ Міжнародній конференції молодих вчених (Київ, 19-21 червня 2007), Міжнародній науковій поетологічній конференції “Криза теорії” (Чернівці, 18-20 жовтня 2007), Міжнародній науковій конференції “Польська, українська, білоруська та російська літератури в європейському контексті” (Луцьк, 30-31 жовтня 2007), Міжнародному українському науковому конгресі дослідників зарубіжної літератури та культури (Севастополь, 22-25 лютого 2008), Міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми філології та перекладознавства” (Луцьк, 20 березня 2008), Всеукраїнській науковій конференції “Новітня теорія літератури і проблеми літературної антропології” (Тернопіль, 10-11 квітня 2008), Міжнародній науково-практичній конференції “Ольвійський форум – 2008: стратегії України в геополітичному просторі” (Ялта, 5-8 червня 2008).

Публікації. Основні теоретичні положення та результати дисертації викладено у 15 публікаціях, 12 з яких уміщено в фахових виданнях України.

Структура роботи. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, основної частини, що містить 4 розділи, висновків та списку використаних джерел (305 позицій). Загальний обсяг роботи складає 212 сторінок, із них – 185 основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету й завдання, об'єкт, предмет, основні методологічні засади, аргументовано наукову новизну, визначено теоретичне та практичне значення дослідження. Подано також інформацію про апробацію роботи та публікацію її результатів.

У *першому розділі* – **“Психоаналіз та його літературознавчий дискурс”** – пропонуються теоретичні аспекти обраної теми: витoki, концептуальні засади, напрямки розвитку психоаналітичного вчення та дискурс психоаналізу в українських літературознавчих студіях. У *підрозділах 1.1.* – **“Класичний психоаналіз З. Фрейда”** та *1.2.* – **“Глибинна (аналітична) психологія К. Г. Юнга”** – реферуються погляди класиків психоаналізу З. Фрейда і К. Г. Юнга з акцентацією тих аспектів, які можуть мати найбільш ефективне літературознавче застосування.

У *підрозділі 1.3.* – **“Багатовекторність психоаналізу”** – зосереджено увагу на тому, як науково-практичні ідеї фрейдизму і юнгіанства знаходять своє подальше вираження у різновекторних напрямках психоаналітичної науки ХХ століття.

Умовно всі психоаналітичні течії можна поділити на три групи, які відображають еволюційні зміни самого психоаналітичного вчення у період після З. Фрейда і К. Г. Юнга. До них належать: егопсихологія (Г. Гартман, Е. Еріксон, А. Фрейд), новий психоаналіз (інтерперсональна теорія катарсису Г. Саллівена, соціальний аналіз К. Горні, психоаналіз свободи Е. Фромма та ін.), новітній психоаналіз (психоаналіз “вогню й фантазії” Г. Башляра, екзистенційний психоаналіз Л. Бінсвангера, структурний психоаналіз Ж. Лакана). У кожній концепції присутній так званий філологічний компонент.

У *підрозділі 1.4.* – **“Автор і літературний твір у психоаналізі”** – проаналізовано, в якому ракурсі бачиться автор та його твір у працях основоположників психоаналізу та розвідках українських учених. Ідеться про те, що існує фрейдівська та юнгівська концепції щодо розгляду художнього твору та автора в ньому. Фрейдівський метод працює не стільки з художнім текстом, скільки спрямований на творця задля виявлення психічних розладів, неврозів особистості останнього. Тобто психоаналіз Фрейда можна окреслити як психоаналіз автора, або психоаналіз особистості письменника. Юнгівський психоаналітичний метод бачиться як психоаналіз художнього тексту та його образної структури.

Українське літературознавство не могло не відгукнутися на становлення нової (психоаналітичної) методології. Ідеї застосування психоаналізу до літературного матеріалу, почасти трансформовані та злиті з фрейдівською концепцією, підхопили українські психоаналітики, які стали активно звертатися

до осмислення несвідомого в літературній творчості. Маємо на увазі розвідки І. Хмелевського “Патологічний елемент в особистості і творчості Фрідріха Ніцше” (1904), С. Балея “З психології творчості Шевченка” (1916), А. Халецького “Психоаналіз особистості і творчості Шевченка” (1926), С. Гаєвського “Фрайдизм у літературознавстві” (1926), В. Підмогильного “Іван Левицький-Нечуй (Спроба психоаналізу творчості)” (1927), Є. Перліна “Знов про фройдизм та мистецтво” (1927) та ін. Після розквіту психоаналітичної думки у 10-30-х рр. ХХ ст. в Україні настала більш як півстолітня епоха затишшя, замовчування і навіть зацьковування психоаналізу сподвижниками тоталітарної системи та марксистсько-ленінської ідеології. Пробудження інтересу до психоаналізу відбулося вже в роки незалежності України. Застосування цього методу дало змогу відкрити нове бачення творчості великих письменників, зокрема, Т. Шевченка, Лесі Українки та ін.

Загалом більшість дослідників опираються виключно на ту частину фрейдівської концепції, яка, пропонуючи аналіз психічних рис автора, занадто мало дає для розуміння власне художнього тексту. В той же час, сам З. Фройд зосереджував увагу не лише на тексті, а й на мікрорівні. Описки, омовки, теорія сновидінь і теорія гострослів'я мали єдиний спільний корінь – в їх основі лежить мовна одиниця, що вказує на важливі процеси, які відбуваються у психіці людини і за якими можна зрозуміти підсвідомі бажання. Літературознавці-психоаналітики, відтак, дійшовши до межі, за якою стоїть унівесалія мови, припиняють пошуки, залишаючи це для компетентних дослідників у галузі мовознавства, а отже, збагнути заховану на рівні слова, мікрообразу внутрішню додаткову навантаженість виявляється для них непосильним.

У другому розділі – **“Методологія психоаналізу художнього тексту”** – обґрунтовано потребу створення конструктивного підходу до вивчення художнього тексту, враховуючи засадничі принципи психоаналітичної науки. **Підрозділ 2.1. – “Риторичні прийоми літературного тексту та концепція гострослів'я З. Фрейда”** – наголошує на тому, що звернення до мікрорівневої організації художнього тексту могло би стати цілком закономірним напрямком використання психоаналітичного методу у літературознавстві, адже дозволить урахувати можливості психоаналізу як методології глибинного пізнання структури прихованих смислів та формальної, символічної (знакової) організації художнього тексту.

Класичний психоаналіз З. Фрейда починався з аналізу мовних мікрообразів. Згодом виникло й саме поняття, цілком логічне для такого підходу, – мікропсихоаналіз (С. Фанті). Мікропсихоаналіз розуміли як продовження фрейдистського психоаналізу, ще одну із концепцій у теорії несвідомих проявів людської психіки, яка, однак, працює зі структурними елементами мікрорівня. Відтак, мікропсихоаналіз, вочевидь, найближче стоїть до літературознавства та дослідження тексту, хоча і хибує на таку ж односторонність висвітлення явищ, що й класичний психоаналіз З. Фрейда. Мікропсихоаналіз дотепер залишається поза колом наукових інтересів учених-психоаналітиків, коли йдеться про аналіз літературних явищ.

Оскільки організація тексту має мовне вираження, то, зрозуміло, що центральним елементом тут є структурна одиниця мови – слово. Поняття *мікрообразу* у тексті означається як найменший образний елемент індивідуального стилю письменника, втілений у слові (слово-знак, слово-символ, міфема, архетип тощо). Психоданаліз мікрообразів покликаний дослідити їх психічні витіки.

Усі мікрообрази досить умовно поділяються на дві групи: мікрообрази, що проєктуються з індивідуального несвідомого, та мікрообрази, базовими для яких є елементи колективного несвідомого. До перших, на нашу думку, належать: словесне вираження гострослів'я через риторичні прийоми у літературному тексті, асоціативні мовні форми, словесні знаки-віщування, омовки, описки, читки, неправильно почуті та відтворені слова тощо. Другу групу співвідносимо з мікрообразами, які виходять на словесно-знакову універсалью архетипу, тобто певної праформи.

Психічну особливість письменника, коли творення слів, висловів, речень приносить насолоду, З. Фрейд називав гострослів'ям (“Гострослів'я та його відношення до несвідомого”, 1905) й означував три техніки (принципи) гострослів'я.

Перший принцип базується на грі слів. Цей прийом, на думку З. Фрейда, полягає у тому, що на передній план виходить співзвучність “замість значення слів”⁴, а у мовному оформленні відповідає таким риторичним фігурам, як анакласис, каламбур, параномазія, омонімія тощо. Риторичні прийоми гри слів є способом отримання задоволення через будівництво мікрообразів. Ними активно послуговується Л. Костенко у промовах, що свідчить про потребу виявити і реалізувати внутрішні інтелектуально-творчі настанови. Гострослів'я виступає способом такої реалізації із одночасним отриманням задоволення від власних мисленневих процесів.

Значно більше технічних прийомів красномовства, які використовує письменниця, дає друга група способів гострослів'я. До неї З.Фрейд зараховував такі методи побудови мовлення, як “уніфікація, /.../ багаторазове використання, модифікація відомих мовних зворотів, натяк на цитату”⁵. На рівні тексту промови це виявляється за допомогою ампліфікації, градації, різного роду запозичень, ремінісценцій, введенням у мову публічного виступу афоризмів чи їх перефразувань. До них теж активно звертається Л. Костенко, неодноразово вживаючи у мові своїх виступів, як радить класична риторика.

Третя група представлена, за Фрейдом, через помилки мислення, нісенітницю, зображення за допомогою протилежних, а то й несумісних понять. У Л. Костенко такі прийоми бачимо, наприклад, в оксюморонних конструкціях.

Формальне втілення психічної енергії на рівні мікрообразів існує також у вісних знаках (роман “Берестечко” Л. Костенко). Віщування у творчості письменниці характеризуються лаконізмом, а отже, зростає семантична, символічна та стилістична значимість кожного слова (мікрообразу).

⁴ Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному / Зигмунд Фрейд // Фрейд З. “Я” и “Оно”. Труды разных лет. Кн. 2 – Тбилиси : Мерани, 1991. – С. 289.

⁵ Там само. – С. 291.

У підрозділі **2.2.** – “**Теоретико-історичний дискурс дослідження сновидінь**” – зосереджується увага на тому, як пропонується розглядати символічну мову сновидінь. Ідеться про те, що першопочатково всі образи сновидіння на макро- та мікрорівнях трактувалися не інакше, як такі, що мають містичне значення. Філософський етап тлумачення сновидних картин розглядається у *пункті 2.2.1.* – “**Філософський етап**”. Тут указується, що сновидіння цікавили ще давньогрецьких філософів. Вони ж намагалися пояснити згаданий феномен у руслі власних уявлень про організацію та влаштування світу. Одним із перших дослівно описав і зробив спробу систематизувати сновидіння грецький філософ Артемідор із Далдіаса. “Онейрокритика” Артемідора була найбільш повним зібранням теоретичного та практичного матеріалу дослідження сновидінь. Уважне філософське вивчення сновидного матеріалу, яке започаткували грецькі мислителі, набуло свого нового значення у кінці XIX століття, оскільки саме в цей час виникає психоаналітичне вчення.

Пункт 2.2.2. – “**Психоаналітичний етап**” – дозволяє продемонструвати, як працюють із сновидіннями психоаналітики й урахувати їхню методологію аналізу. Основоположником психоаналізу сновидінь є З. Фройд. Він намагався дослідити індивідуальне несвідоме, уважно вивчаючи мікрообрази та дрібні деталі сновидінь. Учений вказував на те, що у сновидінні можна виділити два змістових поля: відкритий (явний) та прихований зміст. З. Фройд бачив у мікрообразах сновидінь сублімовані бажання, що здебільшого мали сексуальну спрямованість. Вони й становили прихований зміст, якого дошукувався психоаналітик.

К. Г. Юнг, на відміну від свого наставника З. Фрейда, схильний був розглядати сновидіння як компенсційний елемент психічного ряду. Для розуміння сновидінь юнгівський метод використовує ідею існування колективного несвідомого й тих архетипів, які, на думку психоаналітика, йому приналежні. До них він зараховував Маску (або Персону), Тінь, Аніму / Анімуса, Самість тощо. Вони, узяті з психічної спадщини людства загалом, тим не менше відображають процес індивідуації сновидця, говорять про адекватність чи неадекватність його поведінки (Маска), про ті якості людини, яких треба позбутись (Тінь), шляхи розширення внутрішньої сфери психіки (Аніма / Анімус) або ж про цілісність особистості (Самість).

У *третьому розділі* – “**Аналіз мікрообразів сновидного походження у творчості Ліни Костенко**” – простежено, як працює пропонована психоаналітична методологія при розгляді мікрообразів сновидінь. У *підрозділі 3.1.* – “**Психоаналітична інтерпретація сновидних мікрообразів у поезії Л. Костенко**” – вказується, що сновидіння в поетичному тексті відіграють особливу роль. Усі вони постають через закодовану (символічну) мову, яку необхідно читати крізь подвійне змістове дно найменших її елементів. Явний зміст сновидіння якраз і зосереджений у словах, за якими слід шукати прихованого змісту.

Мікрообрази в сновидінні (чи то вигадані, чи штучно створені за допомогою творчої фантазії) містять глибинне внутрішньозмістове поле. Воно

формується з індивідуального та колективного несвідомого, які, однак, рівною мірою прагнуть усвідомлення.

Семантична площина мікрообразів простору (поле, степ, ріка / вода) у сновидіннях окреслюється через поняття незамкненості, спроможності розширюватися. Йдеться про ірраціональний простір, у якому можуть відбуватися дивні речі (персонаж піддається випробуванням, посяганням на життя тощо). Це відсилає до обрядів ініціації у первісних народів, де людина повинна була зійтись у двобої зі стихією, природою. У Ліни Костенко цей простір мовби потребує жертви, він поглинає сновидця.

Художній текст із мікрообразами сновидного походження віддзеркалює психіку самого автора. Вони ховають у собі глибинний зміст, надзвичайно місткі в емоційному сенсі (від різко негативного до нейтрального чи й навіть позитивного). Сновидні мікрообрази яскраво представляють архетипну структуру психіки людини, здатні утворювати пари, як, наприклад, Аніма / Анімус, Персона / Тінь. Важливо, що поряд із мікрообразами, які явно представлені в аналізованих сновидіннях, також є ті, які мисляться поруч із основними, але які не представлені явно, хоча несуть на собі теж частку змісту. Це, зокрема, мікрообрази дороги, дерева, вогню, річки / водойми / криниці тощо.

Мікрообрази сновидного походження у поезії Л. Костенко постають у таких рядах: хата (дім) – храм / церква – вежа, несвідоме (ірраціональний простір) – степ – поле і несвідоме – вода – криниця – вареники (листя).

Найбільш цікавими мікрообразами для розуміння творчості письменниці загалом є мікрообраз храму / церкви і млина / млинка. Храм мислиться як досягнення Самості авторкою. Млин / млинок – мікрообраз, що втілює цензуру, тобто рацію.

Підрозділ 3.2. – “Аналіз сновидінь роману Л. Костенко “Берестечко” – дозволяє простежити психічні витoki сновидних мікрообразів у романі Л. Костенко “Берестечко”. Значна частина з них постає у сновидіннях, які бачить Богдан Хмельницький. Сновидний ряд роману складається із дев’яти елементів. Усі дев’ять сновидінь представлені як наскрізь символічні, в них слід дошукуватися первинного змісту і значення.

У картинах, які під час сну бачить людина, досить часто зміщуються часові й просторові координати. Використовуючи прийоми опису та побудови сновидінь у художньому творі, автор свідомий того, що текст набуває інших темпоральних еквівалентів. Сновидіння постають як пригадування дитячих років та переживань сновидця. У творчості Ліни Костенко сновидіння нерідко означаються мікрообразами темних, чорних кольорів, фігуруванням непривабливих, страшних образів, які наводять жах. Часто присутнім є мотив смерті. Такими танатологічними мотивами перейняті майже всі сновидіння роману, про що свідчать мікрообрази пекла, чорного диму, петлі, гробниці, черепів у полі, вбитої людини.

На основі принципу авторської присутності у сновидіннях пропонується поділяти їх на 1) суб’єктні та 2) безсуб’єктні. У суб’єктних сновидіннях роману “Берестечко” мікрообрази концентруються навколо самого сновидця (Богдана

Хмельницького) і, як правило, у часовому співвідношенні їх можна ідентифікувати як дитячі. Такі суб'єктні сновидіння бачимо не лише у романі “Берестечко”, а й у поезії Л. Костенко.

Натомість у безсуб'єктних сновидіннях мікрообрази не прив'язані до центрального автообразу сновидця, проте однаково чітко виявляють його психічні характеристики завдяки акумульованому змістові.

Б. Хмельницький постає втіленням авторського начала. Фобічні мікрообрази закономірно виявляємо у безсуб'єктних сновидіннях, які пояснюють, чому гетьман так легко піддається страхам, переживанням. Це дозволяє твердити, що гетьман – зреалізований у творчості “внутрішній чоловік” Ліни Костенко.

У четвертому розділі – **“Трансформація мікрообразів в архетипи: еволюційний момент творчості”** – зосереджено увагу на особливостях психічної мотивації існування мікрообразів на рівні архетипів колективного несвідомого. Розглядаються способи трансформації мікрообразів в архетипи. У підрозділі 4.1. – **“Архетипи Аніми / Анімусу як кореляти мікрообразів фемінно-маскулінного типу”** – акцент зроблено на варіативності мікроструктур, що виражають чоловіче та жіноче психічні начала. У тексті, автором якого є жінка, закономірно проявлятимуться чоловічі риси бінарної організації психіки. Йдеться про архетип Анімусу. Такі архетипні пари у творчості Л. Костенко мають своє мікрообразне співвіднесення і вибудовуються у цілі ряди на основі опозиції Аніми / Анімусу.

Образ митця, Генія-Поета дає підстави говорити про архетип Анімусу, тобто про чоловічу сутність жіночої душі (самої Л. Костенко), що персоніфікується в образі Генія. У Л. Костенко архетип Анімусу, що постає як Геній-Поет, антиномічний до простої людини. Він мислиться швидше як антипод людини і людства загалом.

Прикладом вияву Анімусу в творчості письменниці є постать гетьмана Б. Хмельницького (роман “Берестечко”). Поява архетипу Анімусу для Ліни Костенко – потреба зреалізувати власного “внутрішнього чоловіка”. Поруч із головним героєм Б. Хмельницьким у тексті постійно присутній і жіночий архетипний образ відьми (Аніми). Вони складають бінарну пару, враховуючи і чоловіче й жіноче, і спільне й відмінне між ними. А в авторки така бінарна архетипна пара є особливістю побудови романів у віршах “Берестечко” та “Маруся Чурай”.

Образ Марусі в романі постає втіленням ліричного “я” авторки. У творі Анімус Л. Костенко таки знаходить повністю відповідну реалізацію в образах Івана Іскри та батька Марусі Гордія. І якщо Гриць та гетьман Богдан Хмельницький представлені швидше як амбівалентний Анімус, то Іскра та Гордій – вивершений чоловічий першозміст. Мова йде про трансформацію пар “Хмельницький – відьма”, “Маруся Чурай – Гриць”. Хмельницький, так само, як і Гриць, є архетипним образом, у якому виявляє себе архетип Анімусу письменниці.

У підрозділі 4.2. – **“Зовнішньо-внутрішня дуальність мікрообразів: архетипи Персона (Маски) / Тіні та способи їх вираження”** – простежується,

як архетипно реалізується зовнішньо-внутрішня дуальність мікрообразів у творчості Ліни Костенко.

Архетипна пара Персони / Тіні – одна із можливостей репрезентації та розмежування себе соціального і себе глибинного. Архетип Персони означає роль, яку відіграє людина відповідно до приписів, що існують у суспільстві. Художня творчість – це теж певне обличчя письменника, в ній так само, як і в житті, одягаються маски. Бути поетом – вияв архетипу Персони, що відповідає безпосередній соціальній ролі людини.

Соціальна презентація особистості письменника – і архетипу Персони (Маски) – у творчому доробку виявляється у мікрообразах, що вказують на інструменти його діяльності. До таких пропонується зараховувати поетичне *слово* як образ. Слово і мікрообраз пера виявляють протилежність, хоча й обидва представляють інструментальну складову архетипного змісту Персони (інструменталь). Інше значення має архетип Персони, коли психічний першозміст постає не як самовияв автора, а як спосіб захисту від світу зовнішнього. Ліна Костенко використовує його як інструменталь, однак виражений через мікрообрази *одягу*.

На противагу архетипним елементам соціального змісту у психічній організації людини є також елементи протилежної бінарної пари, що характеризують архетип Тіні. Тінь виявляє негативну сторону особистості, причому здебільшого приховану від сторонніх та глибоко внутрішню. Архетип Тіні представлено у творчості через мікрообрази дракона / коня, який здатний до динамізації та посилення маркування від нейтрального до різко негативного.

Підрозділ 4.3. – “Самість і домінантний мікрообраз” – акцентує увагу на тих домінантних мікрообразах, які виходять у психічній організації на архетип Самості. Бінарні архетипні пари (Аніма / Анімус; Персона (Маска) / Тінь) у тексті художнього твору представляють змістові психічні відношення за критеріями жіночого / чоловічого та зовнішнього / внутрішнього. Але, як стверджує К. Г. Юнг, психічна структура повинна бути цілісна, а отже, має неодмінно містити ще один елемент, який об’єднує, згармонізовує. Йдеться про архетип Самості. Як і всі архетипні утворення, Самість здатна реалізуватись у художньому тексті за допомогою мовних одиниць, зокрема, це передбачає існування домінантних мікрообразів.

Згідно з уявленнями К. Г. Юнга, архетип Самості у літературному творі можна віднайти як представлення мікрообразу мандали. Мандала у перекладі із санскриту означає “коло”, “магічне коло”. Найпростішою варіацією такого кола є сонячний диск, тобто *сонце*. Сонце як вогненне колесо бачимо у романі “Маруся Чурай”.

У творчості Ліни Костенко помітними є протиставлення на рівні несвідомого / свідомого, колективного / індивідуального несвідомого. Свідченням цьому є мікрообразна пара *ліс – сонце*. Адже ліс – несвідоме, деструктивне, налаштоване на негатив, сонце – архетип цілісності, гармонії, вічності, відроджуваності тощо.

Сонце як архетипний домінантний мікрообраз Самості має, безперечно, від початку позитивну конотацію. Мікрообраз сонця / Самості у творчості

Л. Костенко виявляється еквівалентним до образу месії, Христа. У творчості авторки натрапляємо також на мікрообраз місяця, який ідентифікується із Самістю. Самість обирає для реалізації як цілісні мікрообрази, так і ті, цілісність яких прочитується, але не завжди представлена.

У підрозділі 4.4. – “Явище подвійної трансформації у творчості Л.Костенко як втілення психічної бінарності” – йдеться про те, що мікрообрази у творчості Ліни Костенко, які виходять на універсальний архетипний шабель колективної психіки, здатні до видозміни, оновлення, варіацій тощо. Це дозволяє говорити про цікаву особливість: мікрообраз як такий у художньому тексті здатний до переродження на рівні змістового наповнення та формальних характеристик.

Самореалізація письменника залежить від того, як внутрішньо амбівалентне психічне життя ужилося і змогло пристосуватись до зовнішнього світу. Іншими словами, важливим є, чи відбулась первинна (проста) трансформація несвідомих (архетипних) елементів із авторської психіки у структурні елементи будови художнього тексту. Первинна, або проста, трансформація передбачає мікрообразне втілення архетипів у художніх полотнах письменника.

Трансформація як явище втілює психічну бінарність індивіда, в якому уживаються подвійні структури, наприклад, свідоме і несвідоме, колективне несвідоме та індивідуальне несвідоме, у колективному несвідомому – архетипні патерни Аніми / Анімусу, Персони (Маски) / Тіні тощо.

Подвійна трансформація теж є різних видів. На прикладі творчості Ліни Костенко бачимо або ж послідовне перетворення мікрообразних структур, коли кожен наступний мікрообраз є продовженням, перетворенням попереднього. Таку трансформацію мікрообразів в архетипи означуємо як послідовну, лінійну. Трансформаційні зміни можуть мати й доцентровий характер, коли різні за своїм виявом мікрообрази одночасно обирають якийсь один (центральний) архетип для втілення. Отже, за напрямком дії ми пропонуємо виділяти трансформації *лінійні (послідовні)* та *доцентрові*.

У трансформаційних процесах існує проста (первинна), а також подвійна трансформація, яка є лінійною (послідовною) трансформацією (в межах однієї бінарної архетипної пари або в межах різних архетипних пар) та доцентровою.

У **Висновках** подано основні результати роботи.

Вважаємо, що алгоритм психоаналітичного дослідження ґрунтується на аналізі нехудожньої творчості з метою виявлення словника ключових для психоаналітичної інтерпретації понять в аспекті “свідоме (раціональне) / несвідоме (ірраціональне)”; аналізі сновидного матеріалу творчості, включно із реальними сновидіннями автора, зафіксованими у листах, щоденниках тощо, на предмет виявлення мікрообразів ірраціонального походження. Сновідні мікрообрази стають орієнтирами для мотивного аналізу творчості; ті з них, які розгортаються у провідні мотиви творчості, є основою для психоаналітичної інтерпретації особистості митця. Мотивні мікрообрази аналізуються в аспекті архетипної трансформації (свідоме та несвідоме колективної психіки). Лінійні та доцентрові ланцюги мікрообразів проектуються на архетипи Аніми /

Анімусу, Персони (Маски) / Тіні, Самості, що стає ключем для змістової (характер психологізму) та формальної (психологічно вмотивовані мікрообрази як елементи стилю) частин творчості.

Застосовуючи психоаналітичну методологію до публіцистичної та художньої творчості Ліни Костенко, приходимо до таких висновків.

Вроджений інтелектуалізм Л. Костенко знайшов своє втілення насамперед у промовах. Мікрообрази, що, згідно з теорією гострослів'я З. Фрейда, реалізуються за допомогою технічних прийомів красномовства, вказують на психічну настанову Л. Костенко на т. зв. “інтелектуальні мовні ігри” та отримання задоволення від власних мисленневих процесів.

Аналіз публічних виступів Ліни Костенко показує також і ключові мікрообрази у творчості письменниці. Образ *Генія-Поета* є провідним. Опозиція *Геній-Поет / нація* вказує на суспільну місійність митця. У Л. Костенко вона виводиться із переконання, що ця місія посилюється виключно жінці. Це яскраво доводять архетипні мікрообрази. Зокрема, реальну історичну особу Б. Хмельницького з роману “Берестечко” показано таким, що не може виконати високий обов’язок щодо України, в той час як місійність неісторичної особи (Марусі із роману “Маруся Чурай”) є очевидною. У цьому вбачаємо гендерну критику, закладену в письменниці на рівні архетипного устрою українського суспільства.

Аналіз сновидінь виявляє існування ірраціональних мікрообразів (*води / ріки, лісу, степу, пустелі, поля, дороги, дерева, вогню*). Вони, як правило, марковані негативно, дозволяють говорити про психічне переживання авторкою страху не-здійснення / страху творчого не-буття, що постає через різноманітні образи-замінники.

Особлива рефлексійність Л. Костенко цілком мотивована з психоаналітичної точки зору. На наш погляд, вона пояснюється внутрішньою психічною загерметизованістю, орієнтацією на себе-глибинну, а тому творчість для авторки є способом зрівноважити внутрішній і зовнішній світ, тобто способом досягнення Самості. Цю психічну особливість прослідковуємо, аналізуючи мікрообрази *вежі, храму*.

Використання психоаналітичної методології для аналізу творчості Ліни Костенко дає змогу прочитати позатекстовий психологізм із одночасним виходом на формальний (мікрообраз як характеристика індивідуального стилю) та змістовий бік.

Психоаналіз мікрообразів загалом будь-якого письменника дозволяє виявити глибинний психологізм автора, мінаючи дражливі з етичної точки зору біографічні моменти.

Основні положення дисертації викладено у публікаціях:

1. Бідюк О. В. Психоаналітична інтерпретація образу коня у романі Ліни Костенко “Берестечко” / Олена Бідюк // Науковий вісник ВДУ : [наук.

- журнал / Редкол. : М. В. Моклиця (відп. ред.) та ін.]. – Луцьк : Вежа, 2004. – № 6. – С. 219-225.
2. Бідюк О. В. Чоловічий голос у жіночому наративі (на матеріалі роману Ліни Костенко “Берестечко”) / Олена Бідюк // Науковий вісник ВДУ : [наук. журнал / Редкол. : М. В. Моклиця (відп. ред.) та ін.]. – Луцьк : Вежа, 2006. – № 7. – С. 196-199.
 3. Бідюк О. В. Архетипний аналіз мови ораторського тексту (на матеріалі публічних виступів Л. Костенко) / Олена Бідюк // Науковий вісник ВДУ : [наук. журнал / Редкол. : М. В. Моклиця (відп. ред.) та ін.]. – Луцьк : Вежа, 2007. – № 9. – С. 78-83.
 4. Бідюк О. В. Новітня методологія дослідження художнього тексту : прикладні аспекти психоаналізу / Олена Бідюк // Питання літературознавства : [наук. збірник / Редкол. : О. В. Червінська та ін.]. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 74. – С. 309-316.
 5. Бідюк О. В. Символіка сновидінь у структурі художнього тексту : психоаналітичний аспект / Олена Бідюк // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство : [зб. наук. праць / Редкол. : Я. О. Поліщук та ін.]. – Рівне : РДГУ, 2007. – Вип. XVII. – С. 4-11.
 6. Бідюк О. В. Психоаналітичні дослідження в українському літературознавстві : здобутки та перспективи / Олена Бідюк // Наукові записки. Серія : Літературознавство / За ред. М. Ткачука. – Тернопіль : ТНПУ, 2008. – Вип. 23. – С. 241-253.
 7. Бідюк О. В. Психоаналітичний дискурс гострослів'я (на матеріалі ораторського тексту Л. Костенко) / Олена Бідюк // Наукові записки. Серія : Філологічні науки. – [Редкол. : В. Ожоган (відп. ред.) та ін.]. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – Вип. 75 (3). – С. 324-327.
 8. Бідюк О. В. Відьма у романі Ліни Костенко “Берестечко” : архетипний аналіз / Олена Бідюк // Новітня філологія : [наук. журнал / Редкол. : А. М. Науменко та ін.]. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – № 9 (29). – С. 311-320.
 9. Бідюк О. В. Оніричні мікрообрази у творчості Ліни Костенко : психоаналітична інтерпретація / Олена Бідюк // Вісник Сумського державного університету. Серія : Філологія : [наук. журнал / Редкол. : С. О. Швачко та ін.]. – Суми : Вид-во СумДУ, 2008. – № 1. – С. 158-163.
 10. Бідюк О. В. Архетипний аналіз художнього тексту : спроба ідентифікації Самості / Олена Бідюк // Філологічні студії : [зб. наук. праць / Редкол. : В. С. Зубович (гол. ред.) та ін.]. – Луцьк : Вежа, 2008. – № 1-2. – С. 12-17.
 11. Бідюк О. В. Психоаналіз сновидінь : літературознавча проекція / Олена Бідюк // Наукові записки. Серія : Літературознавство / За ред. М. Ткачука. – Тернопіль : ТНПУ, 2008. – Вип. 24. – С. 309-318.

12. Бідюк О. В. Мова віщих знаків у стилі Лесі Українки та Ліни Костенко / Олена Бідюк // *Леся Українка і сучасність*. – Луцьк : Вежа, 2008. – Т. 4. – Кн. 1. – С. 398-410.

Додаткові публікації:

1. Бідюк О. В. Сучасна художня книга як об'єкт психоаналітичного дослідження / Олена Бідюк // *Українська книга в сучасному культурно-інформаційному та економічному просторі* : [збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції, приуроченої до Всесвітнього дня книги та авторського права / Редкол. : Л. Б. Лавринович, Н. Ю. Зозуля, А. В. Цьось, О. Й. Дем'янюк]. – Луцьк : Твердиня, 2005. – С. 5-6.
2. Бідюк О. В. Дискурс психоаналізу в сучасному українському літературознавстві / Олена Бідюк // *Волинь філологічна* : текст і контекст. Польська, українська, білоруська та російська літератури в європейському контексті : [зб. наук. праць / Упоряд. Л. К. Оляндер]. – Луцьк : Вежа, 2008. – Випуск 6. – Част II. – С. 16-23.
3. Бідюк О. В. Психоаналіз як явище в українському літературному процесі / Олена Бідюк // *Міжнародна науково-практична конференція “Ольвійський форум – 2008 : стратегії України в геополітичному просторі”*. Тези.– Ялта : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – Част. 3. – С. 68-70.

АНОТАЦІЯ

Бідюк О. В. Психоаналіз мікрообразів художнього тексту (на матеріалі творчості Ліни Костенко). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.06 – теорія літератури. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2009.

Дисертація присвячена теоретичним аспектам прикладного психоаналізу. Вперше у вітчизняній літературознавчій науці запропоновано та описано конструктивну методологію психоаналітичного дослідження художнього твору із виходом на мікрорівень: аналіз пропонується провадити, послуговуючись найменшими формальними елементами (мікрообразами), що, з одного боку, формують індивідуально-авторський стиль, а, з іншого, – мають захований психічний зміст. Визначено поняття мікрообразу, психоаналізу мікрообразів, а також запропоновано алгоритм психоаналітичного дослідження творчості письменника.

Авторську методологію психоаналізу мікрообразів художнього тексту розглянуто на прикладі творчості Ліни Костенко. Виділяються та систематизуються мікрообрази, які проектуються з індивідуального та

колективного несвідомого авторки, подається їх психоаналітична інтерпретація. Вперше проаналізовано сновидні мікрообрази у творчості Ліни Костенко. Розкрито значення трансформаційних процесів у межах архетипних пар. Пропонується поділ трансформацій мікрообразів на види залежно від особливостей вираження архетипів та їх втілення у тексті. Окреслюються перспективи застосування психоаналізу до вивчення художньої творчості митця.

Ключові слова: психоаналіз, мікрообраз, психоаналіз мікрообразів, індивідуальний авторський стиль, індивідуальне та колективне несвідоме, сновидний мікрообраз, архетип, сублимація, трансформація мікрообразів.

АННОТАЦІЯ

Бидюк Е. В. Психоанализ микрообразов художественного текста (на материале творчества Лины Костенко). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.06 – теория литературы. Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Тернополь, 2009.

Диссертация посвящена теоретическим аспектам прикладного психоанализа. Впервые в отечественной литературоведческой науке предлагается и описывается конструктивная методология психоаналитического исследования художественного произведения, особое внимание уделяется микроуровню: предлагается анализировать наиболее мелкие формальные элементы (микрообразы), которые, с одной стороны, видятся составными индивидуально-авторского стиля, а, с другой, – имеют скрытый психический смысл. В работе представлены дефиниции таких понятий, как микрообраз, психоанализ микрообразов, а также предлагается алгоритм психоаналитического исследования творчества писателя.

Под микрообразом понимается наименьший образный элемент индивидуального стиля писателя, воплощенный в слове (слово-знак, слово-символ, мифема, архетип и т. д.). Предлагается рассматривать психоанализ микрообразов как углубленный анализ психической мотивированности микрообразов.

Методологическая концепция, представленная в диссертационной работе, строится на идеях синтеза главных психоаналитических подходов (фрейдовского и юнговского) к художественному произведению. При использовании рабочего термина микрообраз, акцентируется внимание на применении психоанализа для изучения индивидуального стиля писателя. Художественный текст и его микроуровневая организация (в том числе и микрообразы) указывают на важные процессы, которые происходят в психике автора и при помощи которых понимаются его бессознательные желания. Разработанная в диссертации методология психоанализа использует такой

алгоритм анализа, при котором сначала производится анализ нехудожественного творчества, чтобы создать словарь ключевых для психоаналитической интерпретации понятий в аспекте “сознательное (рациональное) / бессознательное (иррациональное)”, а затем анализируется материал сновидений вместе с реальными сновидениями автора, чтобы определить микрообразы иррационального происхождения. Микрообразы сновидений становятся ориентирами для мотивного анализа творчества. В свою очередь мотивные микрообразы анализируются как составные архетипической трансформации (сознательное и бессознательное коллективной психики).

Авторская методология психоанализа микрообразов художественного произведения апробирована на материале творчества Лины Костенко. В частности, выделяются и систематизируются микрообразы, которые проецируются с индивидуального и коллективного бессознательного автора на художественный текст, предлагается их психоаналитическая интерпретация. Интеллектуализм писательницы, который не полностью представлен в лирике, нашел свое воплощение в риторике устного выступления. Микрообразы, которые в соответствии с теорией остроумия З. Фрейда представлены посредством технических приемов красноречия, указывают на психическую предрасположенность Лины Костенко к так называемым “речевым играм” и получению удовольствия от собственных мыслительных процессов.

Анализ публичных выступлений писательницы выявляет ключевые образные элементы (Гений-Поэт, нация, Украина). Оппозиция Гений-Поэт / нация указывает на общественную миссийность художника. У Лины Костенко она выводится из утверждения, что эта миссия по силам исключительно женщине. Здесь видится гендерная критика на уровне архетипной организации украинского общества.

Впервые проанализированы микрообразы сновидений в творчестве Лины Костенко, выявляются иррациональные микрообразы (вода / река, лес, степь, пустыня, поле, дорога, дерево, огонь). Они, часто негативно маркированные, свидетельствуют о психическом переживании автором страха творческого небытия. Особая рефлексия Лины Костенко в творчестве объясняется внутренней герметичностью, ориентацией на себя-глубинную, поэтому творчество служит для равновесия между внутренним и внешним миром.

В работе раскрывается значение процессов трансформации на примерах сновидческих и архетипных микрообразов. Предлагается также классификация трансформаций микрообразов по видам в зависимости от особенностей выражения архетипов и их воплощения в тексте. Творчество писателя представляет собой постоянную трансформацию микрообразов. Среди трансформаций необходимо выделить простую (первичную) и двойную трансформации. В свою очередь двойная трансформация может быть центростремительной и линейной (последовательной), последняя либо в пределах одной бинарной архетипной пары (например, Анима / Анимус, Персона (Маска) / Тень), либо в пределах разных архетипных пар (Анимус / Тень).

Намечаются перспективы применения психоанализа в изучении художественного творчества. Психоаналитическая методология дает возможность читать внетекстовый психологизм автора, выходя одновременно на формальную (микрообраз как характеристика индивидуального стиля писателя) и смысловую стороны текста. Психоанализ микрообразов творчества любого писателя предполагает изучение глубинного психологизма, избегая интимных биографических моментов.

Ключевые слова: психоанализ, микрообраз, психоанализ микрообразов, индивидуальный авторский стиль, индивидуальное и коллективное бессознательное, сновидческий микрообраз, архетип, сублимация, трансформация микрообразов.

SUMMARY

Bidiuk O. V. Psychoanalysis of microimages in literary texts (on the materials of Lina Kostenko's poetic works). – Manuscript.

Dissertation for a candidate degree in Philology in specialty 10.01.06 – Theory of Literature. – Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk, Ternopil, 2009.

The dissertation deals with the investigation of theoretical aspects of applied psychoanalysis.

For the first time the effective methodology of psychoanalytical research of literary in the literary studies is described. Special attention on microlevel is accented. It is suggested to carry out the analysis, using the formal elements (microimages), which, from one side, are seen as the components of the author's individual style, and from the other side, – have some hidden psychical meaning. The definition of such concepts as microimages and psychoanalysis of microimages is given in the work, and also an algorithm of psychoanalytical research of a writer's creative work is offered.

An author's methodology of psychoanalysis of microimages of literary texts is examined in terms of the analysis of Lina Kostenko's creative work. Selected microimages, which are projected from the individual and collective unconsciousness of the author are systematized, their psychoanalytical interpretation is offered. Dream images in Lina Kostenko's creative works are analyzed. The value of transformational processes within the framework of archetypal pairs is exposed. The classification of microimages transformations according to the peculiarities of the expression of archetypes and their embodiment in the text is offered. The author shows the perspectives of psychoanalysis in application to the studies of creative work of a writer.

Key words: psychoanalysis, microimage, psychoanalysis of microimages, author's individual style, individual and collective unconsciousness, dream microimage, archetype, sublimation, microimages transformation.